

nekem mióta gazda vagyok, nem voltak nehezebb, át nem gondolható bajaim a' mostaniaknál, de mamár erősen fogadtam, hogy levellem bezárom, Isten áldása száljon magára és Kedves Gyermekre — az egészség is itt nagyon gyér, egész ház népem, csúsz, nátha huruttal tele, magammal együtt, de hadd jöjjön csak május majd ha szép zöld lészen az a' május, rá huzatom a' cigánnyal, Csokoljuk mindnyáján gyermekeivel.

Ujszászon Aprilis 24 kén 1863.

szerető rokona
Vörösmarty János.

Közi: BRISITS FRIGYES.

EGY MŰFOGÁS ARANY JÁNOSNÁL.

Az IK. 1916. évtolyamának 171—8-ik lapjain kis példán át próbáltam Arany végtelen alkotó művészetébe bepillantani. «Toldi vagy nem Toldi» — mondják a *Toldi estéje* VI. é. 31. k. versszakai — sorban hull az előtt az egyszerű por — a puskapor — előtt, amelyet az emberi ész nemrégiben talált ki. Arany kifejező szavai utólérhetetlen művészettel, teljesen összefogják a költemény alap gondolatát és tanulságát, az ésszel hódító, más öltöbéli ivadék végérvényes győzelmét a nyers erő maradi hőse fölött. Kedvezőtlenebb volt a mérleg a mű összefüggése és belső harmóniája tekintetében, mert a haladó szellemű király szavai a nagy, haldokló ellenlábásával szemben nyilván tapintatlanok. Ezért tette fel igénytelen tanulmányom, hogy mélyebb okoknak kellett a költő alakító erejét befolyásolniuk.

Az egyiknek, az általánosabb érvényű oknak döntő jelentőségéről valott felfogásomat nem kell ezúttal sem megváltoztatnom. A költői alkotás sajátos természete folytán a költemény hősei sohasem lehetnek teljesen függetlenül cselekvő vagy beszélő egyéniségek: mindig egyszersmind a költőjüknek, illetőleg a kompozíciónak céljait is szolgálják. Ezért kell minden költőnek, még a legnagyobbak is, jóllehet öntudatlanul, ösmerni és érvényesíteni azt a technikát, amely az apróbb vétséget a nagyobb szépség ellenértékével rekompenzálja. Régi Eckermann-idézetünk szellemében mondta már Aristoteles (*Poetika* 24. [25] fej.) az Odysseus partratevése körül (*Odysseia* XIII., 70. s k. s.) észlelhető ellenmondásokról (ἄλογα): ezeket csak egy jó költő s csak úgy tudta elfogadtatni, hogy a nem-helyénvalót más szépségértékekkel, megnyerő módon igyekezett elfeledtetni (τῶς ἄλλοις ἁραθῶς ὁ ποιητῆς ἀφανίζει ἡδῶων τὸ ἄτοπον). Esetünkben ez a kisebbmértvű ἄτοπον vagy ἄλογον: Toldi értékelésének időszerűtlensége; az ellensúlyozó, jelentősebb szépség: a hős tragikus sorsának plasztikusan kifejező összefoglalása volt. — Ezzel ellentétben véleményünk szerint, javításra szorul a másik, a speciális érvünk.

Annak idején (173. l.) Arany *Első dolgozatának* bizonyos passzusai-ban nyomát véltük találni, hogy a költő ezt a most Lajos ajkára adott alapeszmét első, ma ismeretlen elgondolásában más, kevésbé bántó helyen és módon akarta a kompozícióba beilleszteni. Az illető versszakok kitűnően megtalált és esztergályozott fordulatai valami elvetett tervből, azaz ehhez szabva keletkezettek, de felülmulthatatlan szépségértékük — Croce úgy mondaná

tökéletes kifejezőségük — költőjüket a változott körülmények között is parancsolólag befolyásolta;¹ így kerültek bele vagy maradtak meg a végleges fogalmazásban ott, ahol — a «kisebb» hiba (a helyzeti ellenmondás) ellenére — ma is gyönyörködtetnek. A technikai ellenmondás (τὰ πρὸς αὐτὴν τὴν τέχνην ἀδύνατα) mindig elveszíti súlyát, mihelyt sikerült valami költői c l t (τέλος) megvalósítania, azaz általa az illető vagy egy másik részlet hatásosabb lett (εἰ οὕτως ἐκπληκτικώτερον ἢ αὐτό ἢ ἄλλο ποιῆ μέρος: Aristoteles, i. h. 25. [26.] fej.). Esetünkre ez annál valószínűbben érvényes, minthogy Arany — legalább formailag — minden vádat igyekszik megelőzni: Toldi közben örökre elaludt, tehát nem hallhatta a maga lekicsinyítését, és így a tapintatlanság *de iure* be sem következhetett.

Annyi, hogy az idézett, páratlan tökélyvel összefoglaló sorok készen zsonghattak a költőben, amikor a *Toldi estéjének* mai alapvonalait, diszpozícióját stb. végiggondolta: bizonyára ma is helytáll érvelésünkből. Sok példa van a költők gyakorlatában, hogy egész költemények valamely kifejező szó, szerencsés mélységű szócsoport, mondat, muzsikáló rímpár stb. köré kristályosodtak. Felfogásunk számára azonban idővel minden filológiai érvnél nagyobb jelentősége nőtt egy esztétikai megzondolásnak. Egyre valószínűlenebbnek láttuk, hogy a költő költeménye morálját csak kényszerből, mintegy «véletlenül» tette volna arra a végső pillanatra — igaz, hogy az a letragikusabb, azaz épen ezért a legérzékenyebb és a költészet általános követelményei szerint, ilyen célra a legalkalmasabb volt.² Véglegesen E. Rostand *La Princesse lointaine* című allegorikus darabjának egy jelenete fordította meg a felfogásomat.

Ennek a drámának a IV. felvonásában³ a költő egy hasonló epitaphiumot, hasonlókép haldokló fölött, szintén úgy mondat el, hogy azt hőse már nem hallja. A Célhercegnő, Méliissinde — az előtte vergődő Joffroy Rudel lovag szomorú magátvizsgálatására (Combien, Moins heureux, épuisé d'une poursuite vaine, Meurent sans avoir vu leur Princesse lointaine!...) — a Lajoséhoz hasonló 'tapintatlansággal' úgy viszi tovább Joffroy gondolatát, hogy a hőst már szinte meghalásra nógatja:

Combien aussi, l'ont trop tôt vue, et trop longtemps,
Et ne meurent qu'après les jours désenchantants!
Ah! mieux vaut repartir aussitôt qu'on arrive,
Que de te voir faner, nouveauté de la rive!

De ugyanakkor Rostand is — mint Arany teszi az öreg Toldival — a rögtön meghaló Joffroy-t önkivületben képzelte és képzelteni el: a Méliissinde szavaihoz tett színpadi utasítás — *le berce dans ses bras* — kirekesztette azok sorából, akik ezt a 'morált' meghallgatták.

Hasonló példa sok akadhat még a világirodalomban: nem volt célunk összegyűjtésük. Már ennyivel is igazolhattuk a «nagyobb szépséggel kiegyen-

¹ A megtalált (sikerült) kifejezésforma praevaletentiájáról bővebben I. *Thomas Mann és a klasszikusok*, EPhK. XL: 238.

² Már eredetileg hangsúlyoztam (175. l. 2. j.), hogy a mérlegcsinálásnak minden fogalmazásban inkább a tragikus fordulat *után* lehetett a helye.

³ 1911-i kiad. 96. l.

súlyozott kisebb hiba» ismertetett típusának egyik, igen jellegzetes, sajátos esetét. A «hiba» itten az, hogy az ellenfélnek egy haldokló nagy hősrre kell az életét érvényelenítő tanulságot ráolvasnia; az értékesebb «ellensúly», hogy a költői tehne szempontjából a halálpillanat épen egy, a τέλος-t biztosító, maximális szépségértéket kínál, míg a haldokló megbántásában rejlő ἄτοπον formailag is könnyen paralizálható egy, a költészetben szintén közeleső műfogással: a haldoklónak a kritikai nyilvánosságból való kikapcsolásával. Így ha a hibát épúgy számításba vesszük, mint a pótló szépségét, nem lehet kétség, hogy esetünkben a mai (végleges) forma az összes elképzelhetőknél szerencsésebb és értékesebb, tehát a legjogosultabb volt.

*

Végeredményben: valószínű maradt, hogy Arany eredetileg másként akarhatta vagy próbálta a mai VI. ének 31. és 32. versszakainak eleve kész mondanivalóját beilleszteni. De valószínűtlenné vált az elképzelés, hogy a költő jobb hiányában állapodott volna meg olyan formánál, amely költészetileg a legkívánatosabb. Ellenkezőleg! Aranynak okvetlenül szándékosan és céltudatosan kellett a feladat megoldásának ezt a valamennyi között legmegfeleleőbb, de absolute is — objektív és szubjektív szempontból — legtökéletesebb eutelecheiáját a kínálózkodó lehetőségek közül kiválasztani. Ahogy más költők is, hasonló helyzetben, önkénytelenül, ugyancsak a hasonló megoldásokat szokták előnyben részesíteni.¹

MARÓT KÁROLY.

LISZNYAY-LEVELEK.

A maga korában oly népszerű, de már csak irodalomtörténeti jelentőségű írónak, Lisznyay Kálmánnak, néhány kiadatlan levelét közlöm a Magyar Nemzeti Múzeum kéziratárából. Ezek a levelek néhány életrajzi adaton kívül érdekes bepillantást engednek az író lobogó, szertelen természetébe, mely megmagyarázza vonzóerejét s feltűnő hatását kortársaira, de egyben azt is, miért nem fejlődhetett ki tehetsége, s miért nem lett része nyugodt és zavartalan harmóniájú családi életben. A levelek papirosa szakadozott s ilyenkor olvas-hatatlanok a szavak; a hiányzó szavakat pontozással jeleztük.

¹ A «kikapcsolás» fogásának a céltudatosságát igazolhatja egy rokonfajta eset is: a beszélő kikapcsolása a válasz elől. A költő gyakorta pl. sokszor érzi szükségét, hogy egy legyőzött hősrre — az ajkára adott átokkal, ellenfele vesztének a megjövendölésével stb. — legalább is a lelki megkönnyülését biztosítsa. De (a kompozíció igényei szerint) a győztesnek is: önbizalmát — nemtörődésének, hitelenségének, ellenkező reményének stb. kifejezésével — nyomatékosan kell igenelnie; így a fogás tulajdonképp paralizálódna. Ilyenkor szokta a költő a két motívum egyformán zavartalan érvényesülését, igen természetes módon, ugyancsak a haldoklónak közben bekövetkező halálával biztosítani. Az *Ilias*ban (XVI: 851—861.) Patroklosnak Hektorhoz és (XXII: 355—367.) Hektornak Achilleushoz intézett végszavaira Hektor, illetőleg Achilleus felel úgy, hogy azt már Patroklos, illetőleg Hektor nem hallhatta meg.